

<https://doi.org/10.31891/PT-2025-2-5>

УДК 159.947.5:378.091.212

Олександр САФІН

доктор психологічних наук, професор

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

<https://orcid.org/0000-0001-5745-8635>

e-mail: 245440ss@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА МОТИВИ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті виокремлено теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації здобувачів закладу вищої освіти та їхньої навчальної мотивації. Розкрито структуру соціально-психологічної адаптації особистості, надано опис навчально-професійної діяльності здобувача закладу вищої освіти, системи мотивів навчальної діяльності. Відображено основні ознаки та умови соціально-психологічної адаптації особистості здобувача закладу вищої освіти. В емпіричному дослідженні виявлено відмінності показників соціально-психологічної адаптації та мотивів навчальної діяльності здобувачів закладу вищої освіти. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що навчально-професійна діяльність спонукається різними мотивами: соціальними, комунікативними, професійними, навчальними тощо. Найбільшу значущість для здобувачів закладу вищої освіти мають соціальні та професійні мотиви, а менш цінними є навчально-пізнавальні. Встановлено статично значущі зв'язки між показниками соціально-психологічної адаптації та мотивами навчально-професійної діяльності: комунікативними, навчально-пізнавальними та мотивами престижу.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація; мотиви навчальної діяльності; соціалізація; навчально-професійна діяльність; соціальні здібності; комунікативні здібності; пізнавальні здібності.

Oleksandr SAFIN

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND MOTIVES OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS

The article highlights the theoretical foundations of the study of socio-psychological adaptation of university students and their learning motivation. The structure of the socio-psychological adaptation of the individual is revealed, a description of the educational and professional activities of the university student, the system of motives for learning activities is provided. The main features and conditions of the socio-psychological adaptation of the personality of a university student are reflected. The empirical study reveals differences in the indicators of socio-psychological adaptation and motives of learning activities of university students. The empirical study found that educational and professional activities are motivated by various motives: social, communicative, professional, educational, etc.

The conditions for successful adaptation of university students are: formation of an adequate understanding of the chosen profession; assistance in understanding the social

significance of the profession and instilling love for it; formation of adequate self-esteem; increasing volitional activity; conducting psychological and pedagogical diagnostics of the adaptation process; mastering methods of mental self-regulation; activities of the psychological service of the university, since the adaptation process is not fully possible without professional psychological support.

For successful social and psychological adaptation, the most important are social and communicative motives, professional and educational and cognitive motives. The relationship between these motives and socio-psychological adaptation is due to the fact that certain processes take place in the student group: the manifestation of interest in educational and professional activities, the formation of interpersonal relationships, a system of attitudes and values, and, in general, the formation of a professional specialist. For successful socio-psychological adaptation, the most important are social and communicative motives, professional and educational and cognitive motives.

Keywords: socio-psychological adaptation; motives of educational activity; socialisation; educational and professional activity; social abilities; communication abilities; cognitive abilities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблема адаптації в процесі професійної підготовки кваліфікованого фахівця посідає одне із провідних місць у сучасних психологічних дослідженнях. Необхідною умовою для забезпечення оптимальної соціалізації особистості є соціально-психологічна адаптація, що дозволяє людині проявити власні можливості, вміння, навички у різноманітній соціальній ситуації, комунікативні здібності під час взаємодії з іншими людьми та у навчально-професійній діяльності, продемонструвати активну участь у соціальних процесах та явищах, забезпечити власне природне соціальне самовдосконалення. Задоволеність соціальним середовищем, активність самопрояву та набуття відповідного досвіду є критеріями успішної соціально-психологічної адаптації людини. У міру набуття досвіду соціальної адаптації, у людини формується така властивість, як адаптивність (приспособованість), необхідна людині в умовах навчально-професійної діяльності, спілкування з іншими людьми тощо. У навчально-професійній діяльності здобувачів закладу вищої освіти адаптивність визначає їхні вміння орієнтуватися у змісті, формах і методах навчання, що використовуються у виші. Процес адаптації здобувачів 1-го курсу навчання відбувається достатньо динамічно і детермінується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Адаптація здобувачів закладу вищої освіти до навчально-професійної діяльності є важливим елементом у системі професійного навчання.

Мотивами поведінки людини можуть бути переконання, ціннісні орієнтації, установки особистості, ідеали, наміри, цілі тощо. Засвоєння соціальних норм, цінностей і стандартів поведінки, прийнятих у певному середовищі, до якого може належати як заклад

освіти, так і студентська група, зазвичай розпочинається з перших днів включення до нього. В процесі навчально-професійної діяльності формуються навички спілкування й основні умови для професійного зростання. З перших же днів вступу до закладу вищої освіти у здобувачів розпочинається процес адаптації до студентського середовища, професорсько-викладацького складу та навчально-професійної програми. Від того, наскільки успішно пройде ця адаптація, залежить навчальна успішність здобувачів, соціальне самопочуття, настрої, активність, усе це впливатиме на якість освіти, їхню професійну підготовку.

Аналіз досліджень та публікацій

Є безліч наукових підходів, досліджень, присвячених соціально-психологічній адаптації [4; 5; 7]. Ця проблема залишається актуальною і нині, і це пов'язано з тим, що більшість молодих людей зазнає психологічної та соціальної дезадаптації у соціальному середовищі. Однією з умов і результатів успішної соціалізації є соціальна адаптивність, яка, як відомо, проявляється у таких сферах як діяльність, спілкування та свідомість.

Джерелом активності здобувачів закладу вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності є мотивація навчання [1; 2; 3 та ін.]. Навчальна мотивація суттєво впливає на їхню соціально-психологічну адаптацію. Соціально-психологічні дослідження засвідчують, що мотивація навчальної діяльності залежить від таких чинників, як індивідуально-особистісні особливості здобувачів закладу вищої освіти, рівень інтелектуального розвитку, активності, творчого підходу до вивчення дисциплін тощо [6; 8 та ін.].

Формулювання цілей статті

Мета статті – вивчення взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації здобувачів закладу вищої освіти із їхньою навчальною мотивацією.

Виклад основного матеріалу

Здобувач 1-го року навчання, вступивши до закладу вищої освіти, стикається із принципово іншою навчальною обстановкою, умовами та вимогами. Дослідження показують, що у першокурсників практично не сформовано таких якостей, як самостійність у підготовці до семінарських, лабораторних, лекційних, практичних занять, самоконтроль, вміння оцінювати власні можливості та здібності, організовувати власний навчальний і позанавчальний час, бо школа

привчила їх до постійного піклування та систематичного контролю з боку вчителів. Тому у деяких з них відсутня здатність самостійно приймати елементарні рішення. Здобувач 1-го року навчання потрапляє в іншу обстановку, в якій немає необхідності щодня виконувати домашнє завдання як у школі, і формується думка про те, що готуватися із різних дисциплін необов'язково. При цьому виникає впевненість надолжити прогалини та освоїти їх перед сесією і розвивається безтурботне ставлення до навчання. Здобувач, який не склав вчасно екзаменаційну сесію (заліки, іспити), у якого дуже низький рівень працездатності, слабка самоорганізація та відсутній високий рівень мотивації, найчастіше втрачає інтерес до навчання, у нього знижується рівень самооцінки, що негативно позначається на навчальній діяльності.

Багато першокурсників стикаються із першими труднощами, пов'язаними із відсутністю навичок самостійної роботи (конспектування, опрацювання лекційних матеріалів, чітке і ясне викладення думок при виконанні самостійних завдань, робота із підручниками і першоджерелами, аналіз великого обсягу навчальної інформації). Можна виокремити такі критерії успішності соціально-психологічної адаптації здобувачів, як соціальні здібності, комунікативні здібності, пізнавальні здібності. До соціальних здібностей можна віднести пристосованість до вимог закладу вищої освіти, формування самосвідомості та рольової поведінки. Комунікативні здібності містять соціабельність, комунікабельність, самоконтроль та індивідуальний стиль поведінки. Пізнавальні здібності – готовність до активної діяльності та успішне оволодіння фаховими знаннями, навичками та вміннями.

Умовами успішної адаптації здобувача закладу вищої освіти є: формування у здобувачів адекватних уявлень про обрану професію; надання допомоги щодо усвідомлення її суспільної значущості; формування любові до своєї професії; а також адекватної самооцінки; підвищення рівня вольової активності; здійснення психолого-педагогічної діагностики процесу адаптації; оволодіння методами психічної саморегуляції; діяльність психологічної служби закладу вищої освіти, оскільки без професійного психологічного супроводу процес адаптації повною мірою неможливий.

У процесі поступової інтеграції здобувача у навчально-професійну діяльність їхня соціально-психологічна адаптація потребує включення таких її аспектів, що мають психологічний зміст. Так, організаційний аспект передбачає вивчення закладу вищої освіти та створеного у ньому організаційного середовища, норм і вимог, внутрішнє прийняття та відповідне вибудовування власної поведінки.

Діяльнісний аспект передбачає визначення прав та обов'язків здобувача, його відповідальності, вимог, що висувуються до якості його навчальної діяльності. Професійний аспект концентрується на розумінні характеру обраної здобувачем професії, місця обраної спеціальності у загальному професійному спектрі, а також стійке прагнення оволодіти цією професією. Побутовий аспект має на меті сформувані звикання до режиму праці і відпочинку, підвищених навантажень – розумових і психологічних, вирішення проблеми харчування, житлової проблеми, проблеми дозвілля. Соціально-психологічний аспект розкриває адаптацію до здобувачів своєї навчальної групи, вибудовування особистих і ділових стосунків із ними, самоствердження у цій групі, встановлення стосунків із адміністрацією закладу, його професорсько-викладацьким складом.

Особливий інтерес викликає дослідження зв'язку соціально-психологічної адаптації здобувачів закладу вищої освіти та їхньої навчальної мотивації. Можна зробити обережне припущення, що прагнення до успіху у навчально-професійній діяльності є одним із чинників їхньої успішної адаптації. Між індивідуально-психологічними властивостями особистості і мотивацією існує взаємозв'язок: властивості особистості обумовлюють специфіку мотивації, а специфіка мотивації, своєю чергою, обумовлює швидкість і глибину адаптації у соціальному середовищі.

Основне завдання полягає у тому, щоб визначити шляхи соціально-психологічної адаптації та формування навчально-професійної мотивації здобувачів, які можуть бути складними і суперечливими. Для кожного здобувача соціально-психологічна адаптація та мотиви навчально-пізнавальної діяльності є індивідуальними.

Як зазначають дослідники, більшість здобувачів 1-го року навчання розраховують, що процес навчання у закладі вищої освіти починається одразу зі здобуття професії, конкретної та практичної справи. Але у реальній дійсності з'являється незадоволеність тим, що доводиться знову займатися вивченням загальнотехнічних і гуманітарних дисциплін, виникає невпевненість у власних здібностях, деяка неприязнь або байдужість.

Освоюючи нову соціальну роль, здобувач вдвляється у власне професійне майбутнє, намагається адаптуватися у нових умовах і нових навчальних ситуаціях. І тому соціально-психологічна адаптація здобувача 1-го року навчання безпосередньо буде пов'язана із навчальною мотивацією. У разі успішної адаптації у нього з'являється самооцінка правильності ухваленого рішення, поступово формується

ставлення до обраної професії, особливостей навчального процесу та його вимог, одногрупників і викладачів.

На основі результатів емпіричного дослідження виокремлено різні групи мотивів. На 1-му місці перебувають соціальні мотиви, на 2-му – комунікативні, на 3-му – професійні, на 4-му – навчально-пізнавальні, на 5-му – мотиви престижу і на 6-му – мотиви уникнення. Перші два місця посідають соціальні та комунікативні мотиви, які є важливими у реалізації цілей і завдань спільної навчально-професійної діяльності й оптимізації міжособистісних стосунків. Професійні та навчально-пізнавальні мотиви дозволяють здобути глибші та усебічніші знання для успішного продовження навчання на наступних курсах і у майбутній професійній діяльності.

Для виявлення соціально-психологічної адаптації використано методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда. Цю методику було використано для діагностики соціально-психологічної адаптації безробітних жінок, що дозволило виокремити дві групи, які характеризуються різним рівнем соціально-психологічної адаптованості – високим і низьким. Вона виявила суттєві відмінності в особистісних характеристиках у випробовуваних із високим і низьким рівнями адаптації: ситуативної та особистісної тривожності; жорсткості - чутливості, спокою - тривожності, нормативності поведінки, самоставлення. Нею було переконливо доведено, що процес адаптації є неоднозначним за своїм кінцевим результатом. Досягнення того чи іншого рівня адаптації в особистості у ситуації безробіття здійснюється завдяки механізмам регуляції, насамперед особистісних.

Вивчено взаємозв'язок соціально-психологічної адаптації та особистісних особливостей на прикладі безробітних жінок. Встановлено, що у жінок із низьким рівнем соціально-психологічної адаптованості відзначається тенденція до підвищеної невротизації особистості, депресивної поведінки, заниженої самооцінки. А у жінок із високим рівнем соціально-психологічної адаптованості було виявлено яскраво виражену фемінність, врівноваженість, впевненість у собі.

За результатами емпіричного дослідження, отриманими за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда, випробовуваних було поділено на 3 групи за рівнями соціально-психологічної адаптованості: нижчий за норму, у межах норми і вищий за норму. У найбільшій кількості випробовуваних за компонентами «дезадаптивність» та «адаптивність» інтегрального показника «адаптація» (66,9% і 63,4% відповідно) виявлено середній рівень. Здобувачам із середнім рівнем соціально-психологічної адаптації (67,7%) притаманне добре інтегрування у

соціумі, вони характеризуються адекватним реагуванням на зміни у соціальному середовищі. Найменшу частку склали випробовувані з високим рівнем адаптації (у 12,5% мають високий рівень адаптації, у 10,3% – низький рівень дезадаптації). Низьким рівнем адаптації характеризуються 21,6% здобувачів, а ті, що мають високий рівень дезадаптації – 21,1%. Це можна інтерпретувати так, що такі здобувачі відчувають труднощі адаптації до студентського соціуму, при засвоєнні соціального досвіду, чинних у закладі вищої освіти вимог і норм, що має своїми наслідками негативний вплив на усю подальшу навчальну діяльність цих здобувачів. Наявний рівень соціальної дезадаптації обумовлює не лише труднощі адаптації до студентського соціуму, а й порушення процесу самореалізації, кар'єрних домагань, вибудовування особистих і професійних перспектив, редукцію креативного потенціалу здобувача, рефлексії минулого та сьогодення.

Для виявлення відмінностей у рівні соціально-психологічної адаптації залежно від мотивів навчальної діяльності здобувачів використовувався ранговий дисперсійний аналіз Краса-Келла - Волліса і коефіцієнт кореляції Пірсона. Вибірку здобувачів було поділено на 6 груп залежно від превалюючого мотиву. Кореляційний аналіз засвідчив, що рівень соціально-психологічної адаптації пов'язаний із такими мотивами, як комунікативні ($r=0,5$; $p<0,01$), навчально-пізнавальні ($r=0,5$; $p<0,01$) і мотиви престижу ($r=0,49$; $p<0,01$). Отже, комунікативні мотиви пов'язані із побудовою взаємовідносин з однокурсниками, викладачами та іншими здобувачами закладу вищої освіти.

Характер побудови взаємовідносин можна поділити на ділові та особистісні. Ділові взаємини виконують функції примусу на основі вимог навчально-професійної діяльності. Особистісні відносини передбачають вільний обмін думками, обговорення ідей зі своїми однокурсниками, викладачами та іншими людьми, позитивне ставлення до нововведень, справедливості, вимогливості, доброзичливості, а також заохочення ініціативи тощо.

Навчально-пізнавальні мотиви є провідними, тому що сприяють успішному засвоєнню навчального матеріалу, який під час пізнавальної діяльності перетворюється на особистий досвід і є своєрідним результатом цієї діяльності, її продуктом. Високі інтелектуальні здібності забезпечують здійснення творчої інтелектуальної діяльності. Сукупність знань, вмінь і навичок, набутих у процесі навчально-професійного навчання, забезпечує найповніший розвиток таких професійно-особистісних характеристик, як:

– здатність до широкого уявного охоплення великої кількості аспектів проблемної ситуації;

- легкість диференціювання і виділення окремих елементів із загального цілого;
- побудова суджень на основі використання найширших категорій і професійних понять;
- послідовне вибудовування власних дій, прогнозування можливих змін проблемних ситуацій;
- здатність оцінювати власні інтелектуальні можливості у предметній діяльності;
- здатність переходити від одного способу дії до іншого, вміння синтезувати різні пізнавальні позиції.

Мотиви престижу – бажання здобувачів реалізувати власні соціальні устремління, взяти участь у навчально-професійній та суспільно значущій діяльності. Мотиви престижу визначаються внутрішніми установками людини, системою цінностей, створеною у закладі вищої освіти, а також системою застосовуваних стимулів і заохочень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, для успішної соціально-психологічної адаптації найбільш значущими є соціальні та комунікативні мотиви, професійні та навчально-пізнавальні мотиви. Взаємозв'язок цих мотивів із соціально-психологічною адаптацією зумовлений тим, що у студентському колективі відбуваються певні процеси: прояв інтересу до навчально-професійної діяльності, формування міжособистісних стосунків, системи установок і цінностей, загалом – формування фахівця-професіонала, що може розглядатись як перспектива подальших наукових розвідок.

Література

1. Беш, Л. В., Дмитришин, Б. Я., Беш, О. М. Сучасні можливості підвищення мотивації студентів до навчання. *Львівський клінічний вісник*, 2017. №1. С. 60-64. Режим доступу: <http://lkv.biz/wp-content/uploads/2017/05/Besh-L.-et-al.2017.pdf>
2. Гилюн, О. В. Освітні мотивації студентської молоді. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний вісник Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара*. Центр соціально-політичних досліджень, 2012. №1. С. 102-104.
3. Занюк, С. С. *Психологія мотивації*. Київ : Либідь, 2002. 304 с.

4. Литвинчук, Н. Проблеми адаптації студентів-практичних психологів до навчання у закладі вищої освіти. *Вісник Національного авіаційного університету*, 2019. №14. С. 128-133. Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39968>

5. Першина, А. Адаптація студентів до навчання у вищих навчальних закладах. *Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації»*, 2011. №3. С. 380-385. Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/590>

6. Смоліна, О. Особливості впливу мотивації на процес адаптації до навчання студентів другої вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 2020. №11(56). С. 95-103. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).09](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).09)

7. Спіріна, Т. П., Зарюгіна, Є. Ю. Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. «Педагогіка, соціальна робота»*, 2014. №32. С. 182-184.

8. Dweck, C. S. *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*. Philadelphia : Psychology Press, Taylor & Francis Group, 1999.

References

1. Besh, L. V., Dmytryshyn, B. Ja., Besh, O. M. Suchasni mozhyvosti pidvyshhennja motyvacii' studentiv do navchannja. *L'vivs'kyj klinicznyj visnyk*, 2017. №1. S. 60–64. Rezhym dostupu: <http://lvb.biz/wp-content/uploads/2017/05/Besh-L.-et-al.2017.pdf>

2. Gyljun, O. V. Osvitni motyvacii' students'koi' molodi. *Grani: naukovoto-retychnyj i gromads'ko-politychnyj visnyk Dnipropetrovs'kogo nacional'nogo universytetu imeni O.Gonchara*. Centr social'no-politychnyh doslidzhen', 2012. №1. S. 102-104.

3. Zanjuk, S. S. *Psychologija motyvacii'*. Kyi'v : Lybid', 2002. 304 s.

4. Lytvynchuk, N. Problemy adaptacii' studentiv-praktychnyh psyhologiv do navchannja u zakladi vyshhoi' osvity. *Visnyk Nacional'nogo aviacijnogo universytetu*, 2019. №14. S. 128-133. Rezhym dostupu: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39968>

5. Pershyna, A. Adaptacija studentiv do navchannja u vyshhyh navchal'nyh zakladah. *Ukrai'ns'kyj naukovyj zhurnal «Osvita regionu. Politologija. Psyhologija. Komunikacii'»*, 2011. №3. S. 380-385. Rezhym dostupu: <http://social-science.com.ua/article/590>

6. Smolina, O. Osoblyvosti vplyvu motyvacii' na proces adaptacii' do navchannja studentiv drugoi' vyshhoi' osvity. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Serija 12. Psyhologichni nauky*, 2020. №11(56). S. 95-103. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).09](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).09)

7. Spirina, T. P., Zarjugina, Je. Ju. Osoblyvosti adaptacii' studentiv-pershokursnykiv do umov navchannja u vyshhomu navchal'nomu zakladi. *Naukovyj visnyk Uzhgorod'skogo nacional'nogo universytetu. «Pedagogika, social'na robota»*, 2014. №32. S. 182-184.

8. Dweck, C. S. *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*. Philadelphia : Psychology Press, Taylor & Francis Group, 1999.